

Кімге: Қазақстан Республикасының Үкіметі

Автор: Нұрмағанбетов Рахат Бөлегенұлы, «Ұлытау облыстық мәслихатының аппараты» мемлекеттік мекемесінің бас инспекторы

АНАЛИТИКАЛЫҚ ЖАЗБА

Тақырыбы: Қазақстан Республикасының өңірлеріндегі өкілді билік жүйесін реформалау

Кілт сөздер: өңірлердегі өкілді билік, мәслихат, реформа, депутат, саяси белсенділік

Кіріспе

Қазіргі таңда әлем елдері басқару жүйелерін жаңғырту мен жетілдіру кезеңін бастан кешіруде. Технологиялық ілгерілеу мен азаматтық сана-сезімнің артуы мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы байланысты түбегейлі қайта қарауды талап етеді. Қазақстанда бұл үдерістен тыс қалмай, саяси жаңғыру мен демократиялық институттарды нығайту жолында ауқымды реформалар жүргізіп келеді. Осы реформалардың басты бағыттарының бірі – өңірлердегі өкілді билік институттарын күшейту, мәслихаттар қызметінің тиімділігі мен ашықтығын арттыру болып табылады.

Бүгінгі күні ел азаматтарының мемлекеттік басқару процесіне қатысу деңгейі төмен. Депутаттармен өзара әрекеттестік әлсіз, мәслихаттардың қызметі көбінесе формалды сипатқа ие, ал шешім қабылдау үдерісі ашық емес. Бұл жағдай өкілді органдардың қоғам алдындағы легитимділігіне нұқсан келтіріп, халықтың сенімін төмендетеді.

Бұл жазбада Қазақстан өңірлеріндегі өкілді билік органдарының қазіргі жағдайы талданып, халықаралық тәжірибе негізінде оңтайлы шешімдер ұсынылады.

Қолданыстағы жүйенің негізгі мәселелері

Өңірлік деңгейдегі өкілді органдар жұмысында үш негізгі мәселені атап өтуге болады:

Біріншіден, депутаттардың халық алдындағы есептілігі заң жүзінде міндеттелмеген. Бұл олардың халықпен байланысын әлсіретіп, өкілдіктің шынайылығына күмән тудырады. Көптеген азаматтар өздерін

кімнің өкілдік ететінін, олардың нақты қандай жұмыс атқарып жатқандарын білмейді.

Екіншіден, азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуы шектеулі. Мәслихаттардың күн тәртібі қоғамдық ұсыныстардан алшақ қалыптасады. Қоғамдық тыңдаулар мен кері байланыс құралдары жүйеленбеген немесе мүлде жоқ.

Үшіншіден, мәслихат отырыстарының жабықтығы мен формалдығы байқалады. Жиындар көп жағдайда онлайн трансляциясыз өтеді, хаттамалар мен шешімдер кеш жарияланады немесе қолжетімсіз. Бұл жергілікті билікке деген сенім деңгейін төмендетеді[1].

Халықаралық тәжірибе: өкілді билік жүйесін жетілдірудегі сәтті үлгілер

Дүниежүзінің бірнеше елінде жергілікті өкілді органдардың ашықтығы мен есептілігін арттыруға бағытталған тиімді реформалар жүзеге асырылған. Қазақстан үшін осы тәжірибелерді бейімдеу үлкен мүмкіндік болып табылады.

Германия және Дания: заңнамалық реттеу мен бірлескен басқару

Германияда жергілікті басқару органдарының жұмысы әр федералдық жердің заңымен қатаң түрде реттеледі. Депутаттардың тұрақты түрде есеп беруі, қоғамдық тыңдаулар өткізуі міндеттелген. Бұған қоса, муниципалды бірлестіктер құрылып, көршілес өңірлер ортақ мәселелерді бірлесе шешеді. Бұл тәжірибе өкілдік институттардың тиімділігін арттырып, жауапкершілікті бөлісуді қамтамасыз етеді.

Данияда барлық муниципалды кеңестер өз отырыстарының күн тәртібін алдын ала жариялап, шешімдер архивін қолжетімді етеді. Азаматтардың қатысуына арналған ашық қоғамдық жиындар жиі өткізіледі. Бұл жүйе билік пен халық арасында тұрақты диалог орнатуға мүмкіндік береді.

Финляндия: цифрлық демократия мен азаматтық бастамалар

Финляндияда "Kuntalaisaloite" атты арнайы платформа іске қосылған. Бұл портал арқылы кез келген азамат жергілікті әкімдікке онлайн ұсыныс жолдай алады. Ұсыныс белгілі бір қол жинаған жағдайда міндетті түрде қарастырылады. Сонымен қатар, мәслихат отырыстары Zoom арқылы онлайн өтеді, шешімдер YouTube арналарында жарияланады.

Бұл цифрлық жүйелер азаматтарды саясатқа тартудың тиімді құралына айналды, әсіресе жастар мен шалғай өңір тұрғындары үшін қатысу мүмкіндігін кеңейтті.

Эстония: цифрлық үкімет және ашық деректер

Эстония — электронды үкімет саласында көшбасшы елдердің бірі. e-Estonia порталы арқылы азаматтар өз округіндегі депутаттың жұмысын бақылай алады, сұрақ жолдап, ашық бастамаларға қол қоя алады. Мемлекеттік шешімдер мен бюджеттік жоспарлар осы портал арқылы толық ашық түрде жарияланады.

Польша: децентрализация және бюджеттің қатысуы

Польша 1990 жылдардан бері децентрализацияны табысты жүргізіп келеді. Муниципалитеттерге кең құзыреттер берілген. Ерекше тетіктердің бірі — "бюджетке қатысу" (participatory budgeting). Тұрғындар жергілікті бюджет қаржысын қалай жұмсау керек екенін өздері шешеді: ұсыныстар беріп, жобалар үшін дауыс береді. Бұл қоғамның басқару процестеріне белсенді араласуына жол ашты.

Ұлыбритания: есептілік пен ашық форумдар

Ұлыбританияда жергілікті кеңес депутаттары KPI негізінде бағаланады және тұрғындармен тұрақты кездесулер өткізуге міндетті. Open Forum форматында өткізілетін қоғамдық жиындарда тұрғындар еркін пікір білдіріп, сұрақтар қоя алады. Бұл модель халықтың белсенділігін арттырып, депутаттардың жұмысын жария түрде бақылауға мүмкіндік береді [2].

Ұсынылатын шешімдер мен реформалар:

1. Депутаттардың халық алдындағы есептілігін заң жүзінде міндеттеу

Осы мәселені шешу үшін Қазақстан заңнамасына депутаттардың тоқсан сайын міндетті түрде халық алдында есеп беру нормасын енгізу қажет. Есеп беру бірнеше форматта жүзеге асырылуы тиіс, мысалы:

- округтегі тұрғындармен бетпе-бет кездесулер ұйымдастыру;
- акимат пен мәслихат сайттарында жазбаша есептерді жариялау;
- zoom немесе YouTube арқылы онлайн-презентациялар өткізу;
- кері байланысқа арналған ашық пікірталас алаңдарын ұйымдастыру.

Бұған қоса, депутаттар есептілігін бірдей стандартқа келтіру қажет. Бұл стандартта азаматтардың өтініштері, депутаттың сессиялардағы дауыс беру белсенділігі мен шешімдерге қосқан үлесі секілді көрсеткіштер қамтылуы тиіс [3].

2. Азаматтардың саяси және әкімшілік шешімдерге қатысуы үшін цифрлық механизмдерді енгізу.

Бұл мәселені шешу үшін «Азаматтық бастама» атты бірыңғай цифрлық платформаны әзірлеу қажет. Бұл платформа келесі мүмкіндіктерді ұсынуы керек:

- азаматтардың ұсыныстар мен бастамалар енгізуі;
- басқа азаматтардың бастамаларға дауыс беруі;
- қол жинау арқылы бастамалардың мәртебесін арттыру;
- бастамалардың қаралуы мен жүзеге асуын онлайн бақылау;
- мәслихат шешімдері бойынша ашық дауыс беру, қоғамдық сауалнамалар мен кеңестер өткізу.

Платформа eGov порталы және әкімдіктердің сайттарымен интеграциялануы тиіс. Әр ауданда азаматтар үшін цифрлық қатысу орталықтары ашылып, азаматтарға техникалық көмек көрсетілуі керек [4].

3. Мәслихат отырыстарының жариялылығы мен ашықтығын қамтамасыз ету

Бұл мәселені шешу үшін мәслихаттың барлық сессияларын міндетті түрде тікелей эфирде өткізу қажет. Сонымен қатар:

- бейнежазбаларды ресми сайтта жариялау және архивтеу;
- сессияның күн тәртібін, жобаларды және түсіндірме материалдарды кемінде 5 күн бұрын жариялау;
- «Қоғам өкілдері» институтын енгізу — белсенді азаматтар мен ҰЕҰ "Үкіметтік емес ұйым" мүшелерін отырыстарға қатыстыру;
- тұрақты комиссиялардың жұмысына да қоғамның қатысуына мүмкіндік беру керек [5].

4. Азаматтарды ақпараттандыру және саяси белсенділікке ынталандыру

Ұлттық ақпараттық науқан жүргізу ұсынылады, мысалы: «Мен таңдаймын және бақылаймын». Бұдан басқа, БАҚ, блогерлер, мектептер мен ЖОО арқылы азаматтар мен жастарды саяси белсенділікке тарту жұмыстары жүргізілуі тиіс. Азаматтық белсенділікке арналған қысқа курстарды ХҚКО мен кітапханалар базасында ұйымдастыру керек. 9–11 сыныптар мен колледждерде жергілікті басқару және азаматтық белсенділік модулін оқу бағдарламаларына енгізу ұсынылады [6].

Қорытынды

Өкілді биліктің тиімді, ашық және есепті болуы – демократиялық мемлекет дамуының басты кепілі. Қазақстан үшін бұл тек басқару жүйесін жетілдіру ғана емес, сонымен қатар азаматтармен сенімді қарым - қатынас орнатудың жолы. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, заңнамалық міндеттемелер, цифрлық қатысу тетіктері және ашық диалог платформалары арқылы билік халыққа жақындай алады. Қазақстанда бұл реформаларды жүзеге асыру үшін саяси ерік, құқықтық

базаны жаңарту және қоғамның белсенділігін арттыру қажет. Осы өзгерістер өңірлік басқарудың сапасын арттырып, ел болашағына сенімді қадам жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (2024 жылғы өзгерістерімен).
2. «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚР Заңы.
3. ҚР Парламентінің ресми сайты – [\[www.parlam.kz\]](http://www.parlam.kz)(<https://www.parlam.kz>)
4. OECD (2021). Open Government Review of Kazakhstan.
5. e-Governance Academy, Эстония – [\[www.ega.ee\]](http://www.ega.ee)(<https://www.ega.ee>)
6. Финляндияның азаматтық бастамалар платформасы – [\[www.kuntalaisaloite.fi\]](http://www.kuntalaisaloite.fi)(<https://www.kuntalaisaloite.fi>)